

ज्युडो या खेळाबद्दल माझे काही विचार आणि भूमिका

दिनांक: १३/०४/२०२१

ज्युडो या खेळाभोवती एक वलय आहे. काहीतरी गूढ शक्ती त्यात असण्याचे वलय. आणि त्याचा, म्हणजे त्या वलयाचा उपयोग करू पाहणारे अर्थात आहेतच. त्यातच ज्युडोमध्ये 'सेन्से' असतात. म्हणजे शिकविणारा, ज्याला आपल्या कडे 'गुरू' ही समांतर कल्पना आहे. आता ज्युडो शिकविणारा कोणाचा खरोखर 'गुरू' असेल नसेल तो त्याचा प्रश्न आहे पण असा मुळातून विचार शिकायला येणारा सहसा करीत नाही, तो वयाने लहान असतो. त्याला गुरुच हवा असतो, साधा शिक्षक नाही. आणि 'गुरू' जेवढा मोठा तितका त्याचा शिष्यही आपोआपच वजनदार ठरतो. आपल्याला ज्युडो शिकविणाराला खेळणार्याने कधी पाहिलेलेच नसते. इतर लोक ज्याच्या पुढे मस्तक नमावितात तो थोर असे मुले धरून चालतात. काहीही तपासले जात नाही. खरी परिस्थिती फार वेगळी आणि कधी वाईटही असू शकते.

आपल्याकडे बहुतेक 'सिनिअर' लोकांचे ज्युडो खेळणे केंव्हाच बंद होते. प्रत्यक्ष खेळणे संपले की, ज्युडोचा अभ्यासही बंद होतो. खेळ का बंद झाला असे विचारले की, बहुदा उत्तर मिळते 'नोकरी लागली, मग लग्न झाले, मग काही जमत नाहीना!' ज्युडोची ओढ संपली, इतर गोष्टी महत्वाच्या वाटू लागल्या,' असे सरळ कोणी म्हणत नाही. ज्यांनी ज्युडो खेळ सोडला त्यांच्या बद्दल काही म्हणणे नाही. पण जे लोक सेन्से पद घेतात आणि खेळत नाहीत किंवा वर्षानुवर्षे 'क्लब' चालवतात पण वर्षानुवर्षे ज्युदोगी सुद्धा घालत नाहीत त्यांचे बद्दल काही म्हणणे आहे. या लोकांनी फार सावध राहिले पाहिजे. कोणी चांगला खेळणारा 'माझा विद्यार्थी' आहे असे सहज म्हटले जाते. महत्वाचे असे आहे की, त्या खेळाडूने 'मला यांनी शिकविले' असे म्हणायला हवे त्याच्या सेन्सेनी नाही. त्यातही आता भानगड झाली आहे. ज्युडो (आणि इतरही काही) खेळ खेळणाऱ्यांना त्या करता नोकऱ्या मिळू लागल्या आहेत आणि पैसेही मिळू लागले आहेत. त्या मुलांना आपल्या सेन्सेंची मर्जी सांभाळावी लागू लागली आहे. अजून अशा फार घटना नाहीत हे मान्य करूनही असे वाटते की, इथून कीड लागू शकेल.

ज्युडो खेळणाऱ्याला आपला खेळ 'जपानी' आहे हे माहित असते. त्याचेच खूप कौतुक आपल्या कडे आहे. ते चूकच आहे असे नाही पण म्हणून जपानी लोक फक्त ग्रेटच आहेत असे नाही. माझ्या मते त्यांनी जुडोचे मार्केट मात्र यशस्वीपणे केले आहे. तेथे शिवलेल्या कपड्यांचे सुद्धा आम्हाला कौतुक आहे. ते कपडे खरच सोयीस्कर आहेत का असा विचार करतांना कोणी दिसले नाही. " 'फक्त' सात हजार रुपयांना मिळाला"

असे म्हटलेले मात्र ऐकले. ते कापड इतके जाड आहे की, ते नीट धरताच येत नाही. पण तो दोष आपले लोक आपल्याकडे घेतात. हा त्यांचा गुण की दोष?

असो. हे फार महत्वाचे नसेल. पण जपानी लोकांची बदमाशी खरी दिसली ती त्यांनी केलेल्या नियमातील बदलामुळे. आता म्हणे प्रतिस्पर्ध्यांचा पाय धरायचाच नाही. पायाला नुसता स्पर्श देखील झालेला चालत नाही. आधी चालत होता. आता असे का तर म्हणे ज्युडो या खेळाचे 'मूलभूत' स्वरूप आम्हाला राखायचे आहे!

माझ्या मते असे झाले की, कुस्तीवाल्यांनी ज्युडोच्या खेळाडूंना उचलून आपटायला सुरुवात केली, ज्युडो स्पर्धा खेळून. पट काढणे म्हणजे पाय धरून समोरच्याला पाडण्यात कुस्तीवाले पटाईत असतात, शिवाय त्यांच्यात ताकदही फार असते. त्यांना तोंड देणे कठीण आहे असे ज्युडो खेळणार्यांच्या लक्षात आले आणि त्यांनी पाय धरायचा नाही असा नियमच करून टाकला. आहे की, नाही हे कपट?

भारताचे ज्युडोतील सध्याचे स्थान फार क्षुल्लक आहे. पण भारतात कुस्तीची मोठी परंपरा आहे. आपले कुस्तीगीर ज्युडो खेळू लागले तर ज्युडोच्या जगात मोठीच खळबळ होईल, निदान भारतात तरी. पण पाय धरायचा नाही असा सोयीस्कर नियम आता ज्युडोच्या नियमावलीत करून ठेवला आहे. प्रश्न असा आहे की, आपण त्या आड लपायचे का?

पण असा नियम बदलून खेळायची आमच्यात हिम्मत नाही. अहो, आमच्या कडे ' ज्युडोचे नवीन नियम माहीत असणे' हेच मोठे क्वालिफिकेशन आहे! जपानला जावून कोणी शिकून आला की, त्याचा इकडे दबदबा त्यामुळे सुद्धा निर्माण होतो.

हा लेख मी लिहिण्याचे कारण असे आहे की, असे वागून, अशा आपल्या विचार पद्धतीने आपण ज्युडोविश्वात कधी पुढे जाऊ शकू का असा प्रश्न मला पडला आहे. मग त्या करता करायला हवे ते काय असा विचार करायला हवा.

तेव्हा मला वाटले की, ज्युडो बदलचे विचार जरा नीट करायला हवेत. म्हणून करायची पहिली गोष्ट म्हणजे खरे बोलायला हवे, म्हणजेच गैरसमज दूर करायला हवेत. खाली मी त्यातील मला लक्षात आलेले मुद्दे मांडतो. इतर खेळाडूंनी सुद्धा तसे करावे अशी माझी विनंती आहे. मी म्हणतो ते चूक आहे बरोबर आहे असे सांगावे तरच हा लेख लिहिण्याचा हेतू पूर्ण होईल.

१) ज्युडो मध्ये ताकद महत्वाची नसते.

हे म्हणणे तपासायला हवे. असे लक्षात घ्यावे की, 'ताकद' मोजताच येत नाही. खरे तर असे म्हणायला हवे की, ज्युडो मध्ये ताकद लावता यायला हवी. जो जिंकतो तो जास्त ताकदवान म्हणायला हवा. एकूणच काय, की, इथे जरा विचार मंथन व्हायला हवे. अशी 'ताकद' अशी काही वस्तूच नाही.

२) ज्युडो मध्ये वजन महत्वाचे नसते.

ज्युडोच्या सुरवातीच्या काळात बऱ्याच गंमती झाल्या. जपानी लोक मान्यच करेनात की, खेळाडूचे वजन मोजायला हवे आणि गटवारी व्हायला हवी. तेव्हाच्या कथा वाचायला हव्यात. जेव्हा बारीक/लहान खेळाडू सारखेच हरू लागले तेव्हा नाईलाजाने हे मान्य झाले की, वजनगट केलेच पाहिजेत. हां, एक गोष्ट खरी की, स्वतःचे वजन खेळाडू कसा वापरत ही त्या खेळाडूची प्रत ठरविणारी बाब आहे. आपल्या शरीराचे वजन एकेका डावात वापरणे हे खेळाडूचे कसब आहे.

३) ज्युडोमध्ये सध्या हल्ला न करणाऱ्या खेळाडूला 'शिदो', म्हणजे वजा गुण, दिला जातो.

ज्युडोच्या शास्त्रामध्ये असे आहे की, जेव्हा हल्ला करणारा त्याचे आक्रमण सुरू करतो तेव्हा त्याचा तोल (एक विशिष्ट दिशेला) जातो आणि म्हणूनच त्याला ज्युडो जाणणारा विनासायास पाडू शकतो. अशा वेळी आक्रमण करणाराचे वजन महत्वाचे नसते. त्याला पाडणे कमी वजनाच्या माणसाला शक्य होते ते असे. आता वर प्रमाणे शिदो दिला तर तो शास्त्राविरुद्ध आहे कारण वर दिलेल्या नियमानुसार आक्रमक संकट ओढवून घेतो. त्यात तोच पडण्याचा संभव वाढतो. त्याला ते नियमाकरता करायला लावणे किती योग्य आहे?

पण तसे आहे खरे! या मुद्द्यावरही चर्चा व्हायला हवी. ज्युडोवाले सध्या सरळ सांगतात 'आम्हाला ज्युडो इंटरेस्टिंग करायचा आहे, मग भले ते शास्त्र विरुद्ध का असेना.' आता बोला! याचा अर्थ असा की, ती 'मार्केट'ची गरज आहे. जपान्यांना ज्युडो विकायचा आहे. त्याच्या शास्त्राची त्यांना तितकीशी फिकीर नाही. शिवाय त्यांना ज्युडो कोणी खेळायचा तेही ठरवायचे आहे. त्यांना कुस्तीवाले त्यात नको आहेत. उद्या ते हिरो झाले तर? मग आमचे काय होईल? त्यांची भीती त्यांच्या दृष्टीने बरोबर आहे!

४) ज्युडो मध्ये एक गम्मत आहे. खेळाडूला 'पडायला' शिकविले जाते ते पाठीवर एक विशिष्टप्रकारे हात आपटून आणि तो तसा पडला की, तो हरला असे पंच त्याला सांगतो!

हे असेच वर्षानुवर्षे केले जात आहे. जर असे हात आपटून पाठीवर पडल्याने तुम्ही हरत असाल तर तसे शिकवायलाच नको ना! पण हा विचार केलाच जात नाही. तरी अलीकडे मात्र ऐनवेळी, पडतापडता, झटकन मांजरासारखी पलटी मारून पाठीवर पडणे टाळणारे खेळाडूंचे व्हिडीओ पाहण्यात आले.

त्यातही अजून भानगड आहे. मूलतः बघता ज्युडो ही युद्धकला आहे. जेव्हा माणूस पाठीवर पडतो तेव्हा तो नामोहरम होतो का? असा खरा प्रश्न आहे. पाठीवर पडलेल्या माणसाचे चारही अवयव, म्हणजे, दोन हात आणि पाय प्रतिस्पर्ध्याकडे होतात. अशा अवस्थेत काहीतरी वेगळे घडू शकते. ज्याला चांगला नेवाझा खेळता येतो, म्हणजे, दोन्ही किंवा एक खेळाडू जेव्हा खेळतांना खाली पडतो आणि तशात जेव्हा ते एकमेकावर मात करू पाहतात, अशा लढाईत जो तरबेज आहे, त्याला माझा मुद्दा समजेल. अशा अवस्थेत, म्हणजे, जेव्हा हात आणि पाय दोन्ही वापरायला मोकळे असतात तेव्हा काही फायदेही असतात, मात्र ते वापरता, घेता आले पाहिजेत!

पण येथे मूळ मुद्दा तसाच राहिला. मुद्दा असा की, जर पाठीवर पडल्याने खेळाडू हरत असेल तर त्याला तसे शिकवायचे का? का काही वेगळा मार्ग, प्रकार यात शोधायला हवा?

हा विचार फार मूलगामी आहे याची मला पूर्ण कल्पना आहे. या प्रयत्नात काही अडचणी येतील हेही मी जाणतो आणि तरीही मला वाटते की विचार पुढे न्यायला हवा, याचा उहापोह व्हायला हवा.

५) ज्युडो खेळणारा पैकी कोणाची प्रत्यक्ष मारामारी झाल्याची उदाहरणे आहेत का आणि त्यात काय घडले याचा शोध घेतला जावा असे मला वाटते.

ज्युडो खेळणारांचे 'सेल्फ डिफेन्स' या कडे किंवा मारामारी झाली तर काय या कडे फार थोडे लक्ष असते असे माझ्या ध्यानात आले आहे. हे थोडेसे शास्त्रीय संगीता मधल्या सारखे आहे. यातल्या मोठ्या गायकाला जसे भावगीत छान म्हणता आले पाहिजे ही अपेक्षा चूक नाही, तशी ही बाब आहे. झालीच जर मारामारी आणि त्यात जर रोज ज्युडोचा सराव करणाराने मार खाल्ला तर '---तूने घोडीघासही खार्ई' अशी त्या माणसाची अवस्था होईल नाही का?

वाचकाने माझ्या लिहिण्याचा चुकीचा अर्थ कृपया लावू नये. मारामारी होणे टाळणे नेहमीच शक्य नसते म्हणूनच हे लिहित आहे.

हातघाईच्या प्रसंगी स्वतःचे रक्षण करण्यासाठी खेळतल्या पेक्षा वेगळी तल्लखता लागते हे उघड आहे. आणि तेथे, आपल्याला येणाऱ्या तंत्रामध्ये फेरफार करावा लागतो आणि तो फार चटकन आणि योग्य असावा लागतो. 'शीर सलामत तो पगडी पचास' हा फॉर्म्युला तेथे वापरावा लागतो आणि तो शिक्षण आणि सरावा शिवाय साध्य होईल असे मला वाटत नाही. अशा फार प्रसंगांना मी तोंड दिले आहे असे नाही पण तशा प्रसंगांची कल्पना करून त्या करता सराव मात्र मी केला आहे.

अशा प्रसंगी 'शुद्ध' ज्युडो व्यतिरिक्त इतर तशा कलाही अंगिकाराव्या लागतात. त्या ऐकितो, कराटे, मुकी अशा प्रकारच्या आहेत. त्या सगळ्याचा नीट अभ्यास ज्युडो खेळणाऱ्याने करायला हवा. हे फार महत्वाचे

आहे कारण ते करतांना खूप नवनवीन गोष्टी आपल्या ध्यानात येतात, कल्पना सुचतात -----आणि हे वेगळे मार्ग शोधणे फारच महत्वाचे आहे.

याचे महत्व काय हे सांगायला मला थोडे मागे जायला हवे. या लेखाच्या सुरवातीलाच मी एक मुद्दा मांडला की, एक देश म्हणून जर ज्युडो मध्ये पुढे जायचे असेल तर आपल्याला जपान्यांचे आणि पश्चिमे कडच्यांचे अंधानुकरण करणे सोडायला हवे आणि मुळातूनच विचार करायला हवा. या मुद्द्यातलाच हा एक भाग आहे. एक उपमा म्हणून सांगतो की, जसा आगगाडीचा डबा इंजिना पुढे कधीच जावू शकणार नाही तसेच आपण जर केवळ जे जगातले भोवतालचे लोक करतात तेच आणि तसेच करत राहिलो तर आपण त्यांच्या पुढे कधीच जाऊ शकणार नाही हे उघड आहे. त्याकरता आपल्याला नवीन विचार करायला हवा, नवीन कल्पना हव्यात आणि त्या अमलात आपण आणायला हव्यात.

हे कठीण आहे आणि अत्यंत कष्टपूर्ण आहे हे खरे, पण त्यात कितीतरी जास्त मौज आहे. ती मौज ज्याला वाटेल, कळेल तो खरा.

६) आता एक मुद्दा राहिला तो असा की, 'शुद्ध' ज्युडो असे काही आहे का? आणि असलेच तर ते काय?

ज्युडो या शब्दाच्या मुळा पासून याचा विचार करायला हवा. याचा अर्थ ज्यु + डो असे तुकडे करून आणि मग सभ्य + मार्ग असे भाषांतर करून लावला जातो पण ते योग्य आहे असे मला वाटत नाही. gentle या इंग्रजी शब्दाचा अर्थ soft असाही आहे. याला मराठी प्रतीशब्द आहेत मृदू किंवा मुलायम. प्रतिस्पर्ध्याने केलेल्या हल्ल्याला दांडगाईने उत्तर देण्या ऐवजी मुलायम, मृदू आणि सौम्य भासणाऱ्या हालचालीने उत्तर देणे आणि त्याला नामोहरम करू शकण्याचा मार्ग म्हणजे 'ज्युडो' होय असे मला वाटते. इथेही परत कानो या जपानी माणसानी काय आणी ते कसे केले याचा विचार महत्वाचा ठरतो. कमी वजनाच्या, जिद्दी माणसाच्या, बुद्धी आणि शरीराच्या चापल्याचा ज्युडो हा परिपाक आहे. 'ज्युडो' हा शब्दही त्यांनीच शोधलेला आहे.

हल्ला करणाऱ्याचा तोल हल्लेखोराला कसा झोकावा लागतो आणि तेंव्हा त्याचा उपयोग किंवा फायदा, ज्याच्यावर हल्ला होतो त्याला कसा करून घेऊन हल्लेखोराला कसे नामोहरम करता येऊ शकते याचा ज्युडो हा अभ्यास आहे. माणसाचा तोल किंवा balance याचा तो शरीर आणि मनाने केलेला अभ्यास आहे. गुरुत्वाकर्षणाचा तो अभ्यास आहे आणि त्यातून निघणारा मजेदार प्रश्न मी इतरत्र मांडला आहे की गुरुत्वाकर्षण कोणाला जास्त समजते, फिजिक्सच्या प्राध्यापकाला की जो ज्युडो खेळाडू रोज शेकडो वेळा पडतो आणि दुसऱ्याला पाडतो त्याला?

तर सांगायचे काय की, ज्युडो हा balance चा अभ्यास आहे. तोच खरा ज्युडो. खेळ म्हणून स्पर्धा वगैरे ठीक आहेत पण मनुष्य प्राण्याच्या तोलाचा आणि आनुषंगिक बाबींच्या अभ्यासाला वेगळे अस्तित्व आहे असे मला फार वाटते. हा अभ्यास तन आणि मनाचा आहे आणि म्हणून खास आहे. शिवाय त्यातून तंदुरुस्ती साठी होणारे फायदे अनेक आहेत.

या व्यतिरिक्त एक बाब उरते ती आहे मनुष्य प्राण्याच्या प्राणी जगातील विशिष्ठ स्थानाची. मनुष्य 'उभा राहणारा' प्राणी आहे. फारच खास आहे. त्याचा 'तोल' काही वेगळाच आहे. त्याचे पाऊल हा त्याच्या शरीराचा भागही असाच वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. या सगळ्यातून जे चित्र दिसते ते कोणाचीही जिज्ञासा जागृत करणारे आहे. आपल्याला 'मानव शास्त्र' या विषयाकडे नेणारे आहे. यात अजून खूप काही आहे.

असो.

ही सर्व ज्युडो या खेळाची माझ्यावरची कृपा आहे, एवढेच.

इथे संध्यापुरते तरी थांबतो.